

The politics of Hydropolitics of Turkey, its goals and environmental consequences in Iraq and Syria

Mikael Sanyar¹

Received: 15 February 2025

Ali Akbar Amini²

Reception: 10 June 2026

Abdul Hossein Allah Karam³

Mohammad Shah Mohammadi⁴

Abstract:

The Tigris and Euphrates rivers originate from the eastern regions of Turkey as watersheds and transboundary rivers and flow into Syria and Iraq. Turkey, using the Harmon approach, has considered these rivers as territorial waters and has implemented extensive dam constructions known as the Eastern Anatolia Project (GAP). This action has caused a significant reduction in the quantity and quality of water inflow to the southern neighbors and has brought inappropriate political, economic, social and security consequences for the region and the two countries. Turkey's hydropolitics and the Gap project have created fundamental doubts in relation to Turkey's goals in the region. In this regard, this research, using the descriptive analytical method and library sources, seeks to answer the question, what are Turkey's hydropolitical goals and what are its consequences on the environmental security of Iraq and Syria? The findings show that Turkey, in addition to energy and economic development, assimilating Kurds into national identity and creating internal legitimacy, is trying to become hydrogemonic in the region. On the other hand, the implementation of the Gap project has had unfavorable environmental consequences, including a significant decrease in the quantity and quality of water, which water pollution threatens human health, the destruction of agriculture, the drying up of marshes and swamps, dust storms, soil salinization, desertification, and the loss of all kinds of animal and plant species in Iraq and Syria, which can affect other aspects of security in the mentioned countries and the region.

keywords

Hydropolitics, Environmental Security, Gap, Kurds, Türkiye, Syria, Iraq

¹ PhD student in Political Science, Iranian Issues, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran,

² Department of International Relations, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author), Tehran, Iran,

³ Assistant Professor, Department of Political Thought and Iranian Issues, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

⁴ Assistant Professor, Department of Knowledge Management, National Defense University, Tehran, Iran

<http://doi.org/10.30510/pssci.2026.597010.1442>

سیاست هیدروپلیتیک ترکیه؛ اهداف و پیامدهای زیست محیطی آن در عراق و سوریه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۶

میکائیل سانبار^۱ ID

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰

علی اکبر امینی^۲ ID

عبدالحسین الله کرم^۳ ID

محمد شاه محمدی^۴ ID

چکیده

رودخانه‌های دجله و فرات به عنوان حوض‌های آبریز و رودخانه‌های فرامرزی از مناطق شرقی ترکیه سرچشمه گرفته در ادامه به سوریه و عراق جاری می‌شوند. ترکیه با استفاده از رویکرد هارمون، این رودخانه‌ها را جزء آب‌های سرزمینی تلقی کرده و سد سازی‌های گسترده موسوم به پروژه آناتولی شرقی (گاپ) را اجرا نموده است. این اقدام سبب کاهش چشم‌گیر کیفی و کمی ورودی آب به همسایه‌های جنوبی شده و آسیب‌های جدی به امنیت زیست محیطی عراق و سوریه وارد نموده و در ادامه، پیامدهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی نامناسبی برای منطقه و دو کشور مذکور به بار آورده است. هیدروپلیتیک ترکیه و پروژه گاپ، تردیدهای اساسی در ارتباط با اهداف ترکیه در منطقه ایجاد نموده است در این راستا، این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و منابع کتابخانه‌ای در پی پاسخ به این سوال است که اهداف هیدروپلیتیک ترکیه چیست و پیامدهای آن بر امنیت زیست محیطی عراق و سوریه کدام است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد ترکیه علاوه بر توسعه انرژی و اقتصادی و جذب کردها در هویت ملی و ایجاد مشروعیت داخلی، در تلاش برای هیدروژمون شدن در منطقه است. از سوی دیگر اجرای پروژه گاپ پیامدهای زیست محیطی نامناسبی از جمله کاهش چشم‌گیر کمی و کیفی آب داشته که آلودگی آب، تهدید سلامت انسانی، نابودی کشاورزی، خشک شدن هورها و باتلاق‌ها، طوفان گرد و غبار، شور شدن خاک، بیابان‌زایی و از بین رفتن انواع گونه‌های جانوری و گیاهی را در عراق و سوریه به همراه داشته، که این مسئله توان اثرگذاری بر سایر ابعاد امنیت کشورهای مزبور و منطقه را دارد. کلمات کلیدی: هیدروپلیتیک؛ امنیت زیست محیطی؛ گاپ؛ کردها؛ ترکیه؛ سوریه؛ عراق

۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش مسائل ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران،
 ۲ گروه روابط بین الملل، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، تهران، ایران،
 ۳ استادیار، گروه اندیشه سیاسی و مسائل ایران، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
 ۴ استادیار، گروه مدیریت دانش، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

"آب" همچون یک فاکتور مهم امنیتی در جهان، به عنوان عاملی در واگرایی، تنش و منازعه شناخته شده و این موضوع اهمیت بسیاری دارد تا جایی که که برخی از نظریه پردازان و ژئوپولیتسین‌ها، سده‌ی کنونی را سده‌ی هیدروپلیتیک نامیده‌اند.

سامانه آبی دجله و فرات به عنوان یکی از مناطق استراتژیک خاورمیانه و اصلی‌ترین سیستم رودخانه‌ای غرب آسیا در چند دهه اخیر متاثر از تغییرات اقلیمی و رقابت کشورهای ذینفع برای مهار جریان‌های سطحی به منظور تامین آب مورد نیاز جمعیت رو به رشد خود بوده است. علاوه بر این استفاده ابرازی از آب از سوی کشورهای بالادست به افزایش مشکل منجر گردیده و سبب بحران‌های زیست محیطی شده است. هم‌اکنون بحران آب در خاورمیانه به یک تهدید جدی و اختلاف‌زا تبدیل شده و در صورت عدم کنترل و مدیریت مناسب، این بحران توانایی برهم زدن نظم سیاسی موجود را داشته و احتمال شکل‌گیری منازعات قومی و جنگ‌های منطقه‌ای وجود دارد که عراق، سوریه و ایران در مرکز این مناقشات خواهند بود. هرچند که ترکیه اهداف خود را از اجرای پروژه گاپ، توسعه مناطق شرقی و اقتصاد داخلی عنوان کرده است، اما به‌زعم کارشناسان، ترکیه به عنوان کشور بالادست، نقش منابع آب را به عنوان ابزار کسب قدرت دریافته و تسلط بر آب رودخانه‌های مزبور را همچون سلاحی در راستای پیشبرد اهداف پنهان خود تلقی کرده است. سخنان مقامات ترک مبنی بر "یک بشکه آب در برابر یک بشکه نفت"، این تصور را که "آب" می‌تواند سبب درگیری و منازعه در منطقه گردد، تقویت کرده است. هیدروپلیتیک ترکیه تردیدهای جدی درباره اقدامات ناصح این کشور ایجاد کرده و در این راستا دو کشور عراق و سوریه به عنوان کشورهای پایین‌دست حوضه‌های آبریز دجله و فرات با چالش‌های اساسی روبرو شدند.

در این راستا، این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و منابع کتابخانه‌ای در پی پاسخ به این سوال است که اهداف هیدروپلیتیک ترکیه چیست و پیامدهای سیاست‌های آبی ترکیه بر امنیت زیست محیطی عراق و سوریه کدام است؟ با توجه به ارتباط متقابل ابعاد مختلف امنیت، جهت تبیین پیامدهای هیدروپلیتیک ترکیه بر امنیت زیست محیطی کشورهای عراق و سوریه، نیاز به رویکردی جامع وجود دارد. بر این اساس تلاش شده است که با استفاده از نظریه مجموعه‌امنیتی باری‌بوزان، برخی از این پیامدها مورد شناسایی قرار گیرد. این نظریه با توجه به دیدگاه منطقه‌ای و تمرکز بر ابعاد مختلف امنیت و بهره‌گیری از هستی‌شناسی سازه‌نگارانه در تلفیق با رویکرد موریست

هیدرولیکی کاربرد مناسبی برای شناسایی برخی پیامدهای زیست‌محیطی و امنیتی سیاست‌های آبی ترکیه در غرب آسیا و همچنین اهداف هیدروپلیتیکی این کشور دارد.

۲. پیشینه و ادبیات تحقیق

بهناسی و مک‌گیلد (۲۰۱۷) در کتاب "تغییرات محیطی و امنیت انسانی در آفریقا و خاورمیانه" که از سوی انتشارات بین‌المللی اسپرینگر به چاپ رسیده است با بهره‌گیری از نظریات میان‌رشته‌ای، موضوع آب و امنیت انسانی را در کشورهای مراکش، تونس، مصر، ترکیه، عراق و سوریه مورد بررسی قرار داده‌اند. از نظر آن‌ها مداخلات انسانی در طبیعت سبب به مخاطره انداختن امنیت انسانی در این مناطق شده است. آن‌ها تبعات زیست‌محیطی کاهش جریان ورودی آب رودخانه‌های دجله و فرات را بر عراق و سوریه نگران‌کننده توصیف کرده‌اند.

زهره قریشی، حجت میان‌آبادی و ابراهیم حاجیانی (۱۳۹۹) در مقاله "تحلیل ابعاد ماموریت هیدرولیکی در هیدروپلیتیک ترکیه" میل شدید به توسعه‌یافتگی و تغییرات اقلیمی را از جمله عواملی معرفی می‌کنند که باعث پررنگ شدن پیوند سیاست و آب گردیده است. نویسندگان با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی به تشریح ماموریت هیدرولیکی ترکیه پرداخته‌اند. بر اساس پژوهش آن‌ها اقدامات ترکیه تبعات اقتصادی اجتماعی و زیست‌محیطی بسیاری برای همسایگان به همراه داشته است و هدف ترکیه ایجاد وابستگی دیگران به آب است تا از این طریق قدرت خود را در منطقه غرب آسیا افزایش دهد.

مارک دومان و رابرت حاتم (۲۰۱۴) در مقاله "تأثیر سیاست آبی بر روابط ترکیه، عراق و سوریه" که در مجله خاورمیانه به چاپ رسیده است با بررسی تاریخچه روابط مناقشه آمیز میان دو کشور ترکیه و عراق نشان داده‌اند گاپ تبعات منفی بر امنیت زیست‌محیطی عراق داشته است، اما در مورد سوریه چنین نبوده است. تاریخ انتشار این مقاله به زمانی برمی‌گردد که سوریه در ابتدای ناآرامی‌های داخلی بوده و هنوز ترکیه در مناسباتش بر سر تعیین وضعیت آینده سوریه، موضوع آب را دخالت نداده است.

۳. چارچوب نظری: منطقه‌گرایی (رهیافت تلفیقی باری بوزان؛ نظریه مجموعه‌ی امنیتی منطق‌های) و دیدگاه ماموریت هیدرولیکی

۳. ۱. مجموعه امنیتی منطق‌های:

پایان جنگ سرد، افزایش وابستگی متقابل جهانی و به چالش کشیده شدن مرکزیت دولت‌ها و پراکنده شدن قدرت را به همراه داشت. با به وجود آمدن چنین تغییراتی، نظریه پردازی به سمت کانون مشخصی تحت عنوان "مجموعه امنیتی" سیر نمود. در این دیدگاه، باری بوزان مناطق را در چارچوب کارکردی امنیت تعریف نمود. از نظر بوزان، مناطق، سیستم های تابعه منسجمی هستند که از بُعد امنیت و الگوهای آن با یکدیگر پیوند یافته‌اند (قاسمی، ۱۳۹۰: ۱۳۲). برخورداری از هستی‌شناسی سازه‌انگارانه، تعریف چند بعدی و موسع از مفهوم امنیت، توجه به نقش و اهداف کنش‌گران (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۳: ۴۱) و نیز توجه به بازیگران غیردولتی، بطوری‌که حتی به آن‌ها اجازه می‌دهد بازیگر مسلط باشند (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۲۳) سبب شده تا رویکرد بوزان از قدرت تبیینی نسبتاً جامعی در تحلیل تحولات منطق‌های برخوردار باشد.

۲.۳. هیدروپلیتیک ترکیه

هیدروپلیتیک علمی چند رشته‌ای و جدید بوده و به معنای مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها است. اعم از آنکه در داخل کشورها و یا بین آنها و دارای ابعاد فراکشوری منطقه‌ای و بین‌المللی باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۲). به بیانی دیگر هیدروپلیتیک به بررسی نقش آب در رفتارهای سیاسی با مقیاس‌های مختلف می‌پردازد (مختاری هشی و قادری حاجت، ۱۳۸۷: ۴۰).

در هیدروپلیتیک نظریه‌هایی همچون نظریه "کمبود آب" با برداشت‌های متفاوت امنیتی، اقتصادی، حقوقی و تکنولوژیکی، نظریه "دولت‌های آبی"، "وجه تولید آسیایی"، نظریه "زیست محیطی" و نظریه "ضرورت (نیاز) هیدرولیک" مطرح است (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۲۱۸). نظریه‌های دیگری نیز در این باره وجود دارد، برای نمونه می‌توان به دکترین‌ها و اصولی همچون اصل حاکمیت سرزمین مطلق، اصل تمامیت ارضی، اصل مالکیت مشاع آب، اصل حاکمیت سرزمینی و تمامیت ارضی محدود، دکترین حق تقدم، دکترین دول ساحلی و... اشاره کرد (حیدری، ۱۳۹۱: ۴۲).

طرح عظیم عمرانی آناتولی شرقی (گاپ) در مناطق کردنشین ترکیه که جزو محروم‌ترین مناطق این کشور هستند اجرا شد. این طرح پروژه‌ای است که در آن ترکیه بر بخش‌های بالادستی رودخانه دجله و فرات در مجموع بیست و دو سد و نوزده نیروگاه برق‌رسانی و صدها کیلومتر کانال آب‌رسانی تأسیس کرده است (Behnassi and McGlade, 2017: 245). بنابر گزارش وزارت خارجه ترکیه، سیاست منابع آبی این کشور در جهت تامین رشد اجتماعی و

اقتصادی، امنیت آبی و مواد غذایی طراحی و اجرا شده و آب‌های جاری فرامرزی و هم‌ساحل ترکیه با کشورهای مجاور، نه به عنوان منبع کشمکش بلکه به عنوان منبع همکاری تلقی می‌شود (ذکی و اسدالهی، ۱۳۹۹: ۵). بر اساس همین گزارش، ترکیه مدعی است که برخلاف تصور دیگران، این کشور منابع آب غنی در اختیار ندارد. اما برخلاف ادعای دولت ترکیه، این کشور پرآب‌ترین کشور در منطقه است (حدود ۷۰۰ میلی‌متر میانگین بارندگی در سال) و دارای منابع آبی بسیار مازاد بر نیاز است و قدرت سیاسی لازم برای استخراج و بهره‌برداری از آن را نیز دارد. این کشور حدود ۹۸ درصد از آب فرات و حدود ۴۵ و به روایتی ۵۰ درصد از آب دجله را در اختیار دارد و این میزان حدود یک چهارم کل منابع آب ترکیه را تشکیل می‌دهد (حمیدی و مزدخواه، ۱۴۰۱: ۴۶).

۳.۳. اهداف هیدروپلیتیکی ترکیه

نتایج بیشتر تحقیقات برآیند آن است که هدف ترکیه از سیاست‌های آبی خود تنها معطوف به موضوعات داخلی از جمله توسعه اقتصادی و اهداف سیاسی داخلی نیست، بلکه این کشور بر اساس دیدگاه ماموریت هیدرولیکی در تلاش برای ایجاد وابستگی دیگر کشورهای منطقه به آب است و این موضوع به یکی از استراتژی‌ها و ابزارهای ترکیه برای کسب قدرت در منطقه‌ی به شدت بحرانی غرب آسیا تبدیل شده است.

۳.۳.۱. ماموریت هیدرولیکی و اهداف بکارگیری آن

نظریه هیدرولیک ریشه در آثار کارل مارکس دارد (مختاری هشی و مرادی، ۱۴۰۰: ۱۱۸). این دیدگاه در طول دوره صنعتی شدن با افزایش کنترل بر منابع آب توسط دولت‌ها فراگیر شد (قریشی و دیگران، ۱۳۹۹: ۳۰۷). تاکید این دیدگاه بر نقش دولت‌ها در تامین آب است. در این ارتباط، موله و همکاران بر این باورند که توسعه منابع آبی می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری دولت و متمرکز کردن قدرت داشته باشد. دولت‌ها با به کارگیری استراتژی ماموریت هیدرولیکی به دنبال ایجاد مشروعیت بیشتر برای خود هستند، زیرا چنین اقداماتی (ایجاد زیرساخت‌های سازه‌های آبی) نمادی برای هویت ملی دولت‌ها بوده (Kaika, 2006) و دولت‌ها به واسطه مهار حوضه آبریز در پی ایجاد پایه‌هایی برای ثبات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی خود هستند (Fasihi harand, 1395). تلاش ترکیه در زمینه ساخت سد در حوض‌های آبریز فرامرزی هم‌سو با دکترین هارمون است؛ به این معنا که این کشور در تلاش برای ایجاد و دفاع از هویت ملی، افزایش نفوذ منطقه‌ای و در نهایت به رسمیت

شناختن حاکمیت مطلق سرزمین بر منابع آب فرامرزی (Menga, 2016) است. دکترین هارمون به حاکمیت مطلق سرزمین بر آبراه‌های بین‌المللی مشترک داخل مرزی هر کشور اشاره دارد و معتقد است آن قسمت از رودخانه‌های فرامرزی که در سرزمین هر کشور واقع شده است، جزئی از آب‌های ملی و داخلی این کشور است (قریشی، ۱۴۰۱). این کشور همچنین با توجه به دکترین عمق استراتژیک به دنبال هژمون شدن در منطقه غرب آسیاست. این دکترین نیز که توسط احمد داوود اوغلو ارائه گردید با تکیه بر سیاست‌گذاری خارجی حزب عدالت و توسعه، با تأکید بر توانمندی‌های بالقوه‌ی این کشور در ابعاد جغرافیایی، تاریخی و هویتی در پی مطرح کردن آنکارا به منزله قدرتی فرامنطقه‌ای و جهانی است (دانش نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶۹). با چنین اوصافی، آب ابزار استراتژیک ترکیه برای بالابردن قدرت سیاسی خود در منطقه بوده و به نظر می‌رسد ترکیه در سیاست‌های آبی خود، تقابل با ساختار و نظم فعلی خاورمیانه را در دستور کار قرار داده است تا با افزایش سطح تعارض و تقابل در منطقه، خود را به عنوان دولتی نظم‌ساز مطرح کند و عملاً تبدیل به هاب منطقه‌ای و کنش‌گر برتر منطقه شود و به کسب یک موقعیت سیاسی - امنیتی برتر برسد. این سخن تورگوت اوزال که "آب رودخانه فرات به ارزانی فروخته شد" یا گفته سلیمان دمیرل که از واژه "آب کشور ترکیه" استفاده کرد نشان از وجود گفتمانی است که در برگیرنده تلاش برای موقعیت‌یابی برتر آبی در خاورمیانه است که به نوعی به دنبال کسب مشروعیت و بازنمایی این مفهوم که آب برای من است می باشد (Eren, 2018: 27).

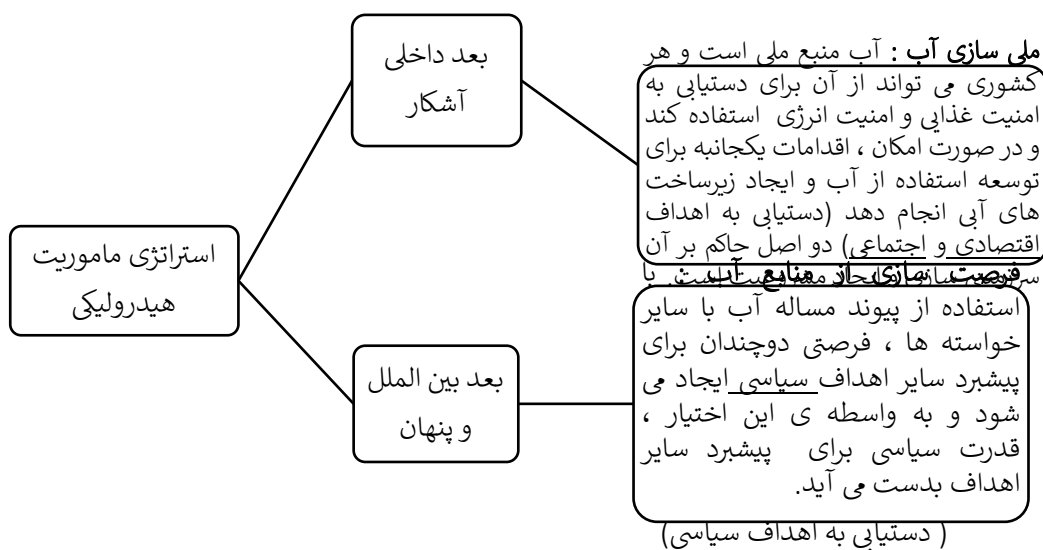

Fig . 1- The tactics of Hydraulic Mission Strategy

شکل ۱- انواع تاکتیک های حاصل از استراتژی ماموریت هیدرولیکی

الف- ملی سازی منابع آب؛ ناسیونالیسم آبی و جذب کردها در هویت ملی (بعد آشکار)

الی ویور در مقابل امنیت دولت و رژیم، گروه های مختلف جامعه و ضرورت توانمندسازی آن ها برای صیانت از هویت، همبستگی، زبان و فرهنگ را به عنوان موضوع و مرجع امنیت مطرح می کند (نصری، ۱۳۹۰: ۱۱۶) و بوزان نیز علاوه بر دولت به امنیت ملت (امنیت جامعه ای) توجه دارد. دولت ترکیه هرچند این امر را دریافته است، اما به نظر می رسد تلاش هایش در این باره چندان موفقیت آمیز نبوده باشد. برای نمونه توسعه اقتصادی و حل بحران هویت و

مساله کردها در ترکیه هدف آشکاری است که این کشور را به سمت ملی‌سازی منابع آب سوق داده است. برقراری چنین ارتباطی را می‌توان در سخنان احمد داوود اوغلو مقام سابق در دولت اردوغان مورد توجه قرار داد: "مسئله خاورمیانه که پیش‌تر تا حد زیادی بر معادله فلسطین- نفت تمرکز داشت، در ۱۰ سال اخیر به معادله گُرد- آب تبدیل شده است" (Davutoglu, ۲۰۱۶, ۴۲۶). این کشور در راستای اهداف افزایش مشارکت سیاسی کردها، کاهش فعالیت‌های حزب کارگران کردستان، و در نهایت ایجاد هویت ملی مشترک، به اجرای پروژه گاپ دست یازید، اما این پروژه، پیامدهای منفی بر هویت کردی داشته است که از آشکارترین این پیامدها، تخریب آثار باستانی کردها به عنوان بخشی از هویت آنها (محمدی خسروی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۲۹) بوده و تلاش ترکیه در جهت ایجاد تولید ثروت در جنوب شرقی ترکیه و همچنین ذوب کردها در نظام اقتصادی- اجتماعی این کشور (ذکی و اسدالهی، ۱۳۹۹: ۵) موثر واقع نشده است. سونمز (۲۰۱۰) در پژوهش خود با عنوان "افزایش فقر در شرق و جنوب شرقی و راه حل: صلح"، تأثیرات گاپ را بر شاخص‌های اقتصادی مناطق کردنشین بررسی کرده است. نتایج این پژوهش حاکی از عدم بهبود شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی منطقه گاپ است. در همین باره میجر (۲۰۱۸) نیز اظهار کرده است که ترکیه، گاپ را طرحی برای افزایش رفاه مردم آناتولی جنوب شرقی معرفی می‌کند، و مقصود نهایی ترکیه از احداث آن، از بین بردن پ. ک. است. یافت‌های پژوهش تسکالیدو (۲۰۱۳) نیز حاکی از آن است که هدف از ساخت ۱۱ سد گاپ در حکاری و سیماک در مرز عراق، جلوگیری از عبور و مرور مبارزان پ. ک. بوده و یکی از پیامدهای آن در سطح منطقه، تلاشی شدن سوریه است (محمدی خسروی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۳۲- ۴۳۱).

ب - فرصت سازی منابع آبی مشترک

عدم تقارن قدرت سیاسی و پیوند امنیت و توسعه برای یک کشور می‌تواند به بیشینه‌سازی منابع آبی برای خود و کمینه سازی آن برای دیگران به عنوان یک تهدید ساختاری قلمداد شود و اساساً هیدروهمزگون‌گرایی دولتی را در یک حوضه آبریز مشترک مفصل‌بندی نماید. چنین اقداماتی به امنیت‌زدایی یعنی امنیت برای خود و ناامنی سازی برای دیگران منجر شده و این موضوع به بروز

تقابل در یک بستر مشترک آبی منجر می‌گردد؛ به دیگر سخن، این شرایط، پیشران ایجاد یک اکوپلیتیک تقابل‌محور با نشانگانی همچون (۱) جنگ و تقابل میان کشورهای همسایه؛ (۲) هیدروهمزمون‌گرایی؛ و (۳) تنش و بی‌ثباتی سیاسی، اقتصادی، امنیتی و زیست‌محیطی می‌گردد. (Hinnebusch & Gani, 2020: 52). در این باره "شومان" از ایجاد پیوند میان آب و امنیت توسط ساختارهای تصمیم‌گیری سطح بالای ترکیه در هنگام انعقاد پروتکل ۱۹۸۷ با سوریه سخن می‌گوید: "این پیوند را در مذاکرات هم‌زمان دو کشور در مورد مسائل امنیتی و مسائل آب می‌توان دید. تورگوت اوزال، نخست وزیر ترکیه، با هدف دستیابی به توافقی با سوریه در مورد مسائل امنیتی قول جریان مشخصی از رود فرات را به سوریه داد" (Kibaroglu, 2017: 13). خیام الزعبی در یادداشتی با عنوان "پشت پرده استفاده از فرات به عنوان سلاح علیه سوریه" که خبرگزاری فارس (۲۷ دی ۱۴۰۱) آن را منتشر نموده اظهار کرده است: "ترکیه با سوء استفاده از آب فرات، از آن به عنوان سلاح برای جنگ علیه سوریه و به عنوان اهرم فشار برای تحقق دستاوردهای سیاسی و طمع ورزی‌های اقتصادی از یک سو و برای سیطره‌اش بر این کشور از سوی دیگر استفاده می‌کند". چنین اقداماتی ناشی از برتری قدرت ترکیه نسبت به عراق و سوریه است. علاوه بر این، ذهنیت دولت ترک نسبت به ایجاد امنیت مورد نظر خود، در این باره دخیل است. ترکیه فرات را یک رودخانه ملی داخلی تلقی می‌کند، لذا از امضای هرگونه توافقنامه برای تقسیم آب طفره می‌رود. هرچند در سال ۱۹۸۷ پروتکلی بین ترکیه و سوریه امضا شد که در آن ترکیه به طور غیر رسمی متعهد شد که سالانه مقداری مشخص از آب فرات را آزاد کند (افراسیابان، ۱۴۰۰)، اما این کشور در سیاست آبی خود بین رودخانه‌های بین‌الملل و رودخانه‌های فرامرزی تمایز قائل شده است. از نظر ترکیه رودخانه‌های بین‌الملل رودخانه‌هایی هستند که مرز دو یا چند کشور را تشکیل می‌دهند و آب حاصل از این گونه رودخانه‌ها باید به صورت مساوی بین کشورهای ذی‌مدخل تخصیص یابد، در حالی که آب رودخانه‌های فرامرزی (رودخانه‌هایی که از مرز دو یا چند کشور می‌گذرند)، باید به صورت منصفانه (و نه برابر) تسهیم شود (Turan, 2012). و از آنجا که ترکیه نپذیرفته است دجله و فرات در زمره رودخانه‌های بین‌المللی قرار می‌گیرند، کارت‌های فشار عراق و سوریه در این باره محدود است. در همین ارتباط خبرگزاری کردپرس (تیرماه ۱۴۰۲) به نقل از بشار اسد خطاب به ترکیه

آورده است: "برخی از کشورهای همسایه، سوریه و عراق را بدون آب رها کرده‌اند". هم‌چنین گزارش کردپرس (۱۸ تیر ۱۴۰۲) حاکی از آن است که نیکولاس هریس، نماینده ویژه دانمارک در سوریه اعلام کرده که ترکیه از مسئله آب به عنوان کارت فشاری علیه مدیریت خودگردان در شمال سوریه استفاده می‌کند.

۴. محیط‌شناسی پروژه گاپ

حوضه آبریز دجله و فرات بین شش کشور ترکیه، سوریه، عراق، ایران، عربستان سعودی و اردن مشترک هستند (قریشی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۴). مساحت حوضه آبریز فرات حدود ۴۴۰ هزار کیلومتر مربع برآورد شده است که ۴۷ درصد آن در عراق، ۲۲ درصد در سوریه، ۲۸ درصد در ترکیه و ۲.۹۷ درصد در عربستان و ۰.۳ در اردن قرار دارد. مساحت حوضه آبی دجله نیز حدود ۲۲۱ هزار کیلومتر مربع برآورد شده که ۵۶.۱٪ آن در عراق، ۱۴٪ در سوریه، ۲۴٪ در ترکیه و ۱۹٪ آن در ایران واقع شده است (ESCWA and BGR, 2013).

شکل ۲- جغرافیای پروژه گاپ

۵. امنیت زیست محیطی

مسائل زیست محیطی از جمله مسائل غیر سنتی امنیت به شمار می آید. برخلاف گذشته، تهدیدات زیست محیطی اهمیت افزون یافته است، به طوری که می توان گفت امروزه بر خلاف دوران جنگ سرد، در معادلات امنیتی، مسائل غیرنظامی (از جمله مسائل زیست محیطی) در قیاس با مسائل و تهدیدات سنتی از اهمیت بیشتری برخوردار بوده و تلقی تازه ای از ارتباط "محیط زیست" با "امنیت" پدیدار شده است. اکوپولیتیک یا محیط زیست سیاسی (افتخاری، ۱۳۹۹: ۳۰۳) که "دنيس پریجز" آن را به کار برده است حاکی از حضور محیط زیست در عرصه سیاست است. اکوپولیتیک را می توان در ذیل مفهوم امنیت موسع باری بوزان مورد تحلیل قرار داد. اکوپولیتیک عاملی در ایجاد منازعه، درگیری و تغییرات زیست محیطی است. بر این اساس می توان گفت که ابرپروژه های آبی ترکیه علاوه بر ایجاد تغییرات زیست محیطی، پتانسیل ایجاد تنش و منازعه و تفوق الگوی دشمنی بر دوستی را در میان همسایگان دارد.

۵. ۱. پیامدهای زیست محیطی گاپ در عراق

هر دو کشور سوریه و عراق نگران آن هستند که مشکل پس مانده های آب کشاورزی پروژه گاپ منجر به افزایش بیشتر میزان شوری آب های رودهای دجله و فرات شود که ناشی از آفت کشها و کودهای مصرف شده در امور کشاورزی و افزایش دفع فاضلاب از مراکز جدید شهری می باشد. مقام های سوریه در این مورد بیان داشته اند که کاهش کیفیت آب منجر به مشکلات عدیده همراه با تأثیرهای منفی بر سلامت و محیط زیست خواهد شد. استفاده از آب آلوده در آبیاری منجر به انتقال آلاینده ها به گیاهان آبیاری شده خواهد شد و به تبع آن به انسان نیز سرایت خواهد کرد. افزون بر این، این کار منتهی به شوری خاک نیز خواهد شد که کاهش بهره وری و تبدیل زمین های کشاورزی به زمین های بی فایده و بایر را در پی خواهد داشت. کاهش کیفیت آب نیز استفاده از آن را در امور کشاورزی و دیگر استفاده های انسانی به طور کامل غیر قابل کاربرد می نماید. این فرآیند می تواند منجر به کمبود دسترسی به آب شده و مشکل کیفیتی آب را به یک مشکل کمیتی نیز تبدیل کرده و دسترسی به آن را

سخت کند (رمضان قوام آبادی و زارع، ۱۴۰۰: ۲۰۱). همچنین با اجرای بهره‌برداری از سد ایلیسو از پروژه گاپ، ۴۷ درصد آب ورودی عراق کاهش یافته و حدود ۷۰۰ هزار هکتار از زمین‌های زراعی این سرزمین در حوضه آبریز دجله، خشک یا بسیار کم آب خواهند شد و با توجه به کاهش حجم آب رودخانه از ۵۰۰۰ متر مکعب در زمستان و بهار به ۲۰۰ متر مکعب در تابستان، علاوه بر ضربه شدید به کشاورزی این کشور، بخش عظیمی از نیازمندی‌های آب شرق جامعه عراق نیز دچار بحران خواهد شد و از منظر بهداشتی نیز کاهش حجم آب رودخانه، آلودگی‌های آبی را افزایش داده و موجب تکثیر بیش از پیش بیماری‌های واگیردار مانند حصبه می‌شود (طاهری، ۱۴۰۱).

چالشی دیگر در این زمینه شور شدن آب رودخانه فرات است. میزان نمک در آب‌های بالادست این رود کمتر از ۲۶۰ واحد در میلیون است که این میزان در مرز سوریه با ترکیه به ۱۰۴۰ واحد در میلیون می‌رسد و حداکثر این میزان در منطقه نصیره عراق و در حدود ۴۰۰۰ واحد در میلیون است (Rahi and Halihan, 2000). این میزان از نمک در فرات بسیار بحرانی است، چرا که مطابق استانداردهای سازمان بهداشت جهانی، آبی با میزان بیش از ۱۰۰۰ واحد در میلیون نمک برای مصرف‌های انسانی نامناسب است و با میزان بیش از ۲۰۰۰ واحد در میلیون غیر قابل استفاده برای موارد آبیاری محصول‌های کشاورزی می‌باشد (زرگر و عباسی الموتی، ۱۴۰۲: ۸۲). مقام‌های عراقی بر این باورند که کاهش کیفیت آب دجله ناشی سبب تأثیرگذاری بر ۳/۱ میلیون هکتار از زمین‌های کشاورزی که معادل ۴۰ درصد زمین‌های کشاورزی در دسترس می‌باشد خواهد شد (Joint Report of Fact). انتقال آب دجله به مناطق غربی و جنوب غربی ایران، کشور ما را نیز تحت تأثیر قرار داده است، به نحوی که به تازگی به یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های کشور نسبت به پروژه گاپ تبدیل شده است. کاهش آب ورودی رودخانه‌های دجله و فرات به واسطه سدسازی‌های ترکیه باعث شده دشت بین‌النهرین رطوبت خود را از دست داده و به منبعی برای تولید گرد و غبار تبدیل شود.

یکی از چالش‌های دیگر بغداد در مسئله آب، افزایش تنش با اقلیم کردستان خواهد بود. سدسازی‌های ترکیه علاوه بر تأثیرات مخرب بر امنیت زیست‌محیطی و غذایی عراق، می‌تواند تنش و منازعه میان بغداد و اربیل را

تشدید کند. میزان بارش سالانه اقلیم کردستان بسیار بیشتر از سایر مناطق عراق است. از سوی دیگر، اقلیم کردستان هم‌مرز با ترکیه است، بنابراین اگر فارغ از دولت مرکزی، در تلاش برای مهار آب‌های ورودی از ترکیه باشد، مسائل منبعث از سدسازی‌های ترکیه برای عراق دوچندان خواهد شد. با توجه به وجود تنش میان اربیل و بغداد و خصوصاً پس از برگزاری رفراندوم استقلال اقلیم کردستان، اربیل با جلوگیری از ورود آب به مناطق جنوبی عراق، احتمالاً این توانایی را خواهد داشت از آب به عنوان کارت فشار علیه دولت مرکزی استفاده نماید.

تحولات اخیر عراق نشان می‌دهد پیامدهای هیدروپلیتیکی گاپ در شرایط کنونی با فشارهای هم‌زمان اقلیمی و داخلی تشدید شده است. گزارش‌های جدید حاکی از آن است که خشکسالی شدید، کاهش جریان دجله و فرات، سدسازی و برداشت آب در کشورهای بالادست و ضعف مدیریت داخلی، معیشت کشاورزان و دامداران عراقی را بیش از گذشته تحت فشار قرار داده است؛ به‌گونه‌ای که کاهش آب، کاهش تولید کشاورزی و مهاجرت بانک جهانی نیز امنیت (Reuters, 2025) روستایی را تشدید نموده است. آبی عراق را تحت تأثیر هم‌زمان فشارهای داخلی و فرامرزی دانسته و کاهش جریان دجله و فرات و وابستگی کشور به منابع آب خارج از مرزها را از عوامل مهم تهدیدکننده ثبات اقتصادی و زیست‌محیطی عراق برشمرده بنابراین، مسئله آب در عراق صرفاً (World Bank, 2026) زیست‌محیطی نیست، بلکه با امنیت غذایی، اشتغال، انرژی و ثبات اجتماعی پیوند خورده و ظرفیت آن برای تبدیل شدن به مسئله‌ای امنیتی افزایش یافته است.

۵. ۲. استفاده ابزاری ترکیه از آب علیه سوریه؛ پیوند آب و امنیت

در معاهده "لوزان" (۱۹۲۳) یک بند در مورد رودخانه‌های فرات و دجله وجود دارد که ترکیه باید قبل از انجام هرگونه عملیات هیدرولیکی با همسایگان خود، سوریه و عراق، مشورت کند. اما با اجرای پروژه سد "کبان" در سال ۱۹۶۴ و مهار کردن آب‌های فرات برای پر کردن سد آتاتورک در ۱۹۹۰، نگرانی‌های سوریه و عراق به شدت افزایش پیدا کرد (چته، ۱۴۰۱). از آن تاریخ به بعد و با طرح‌ریزی و اجرای پروژه‌های بزرگ سدسازی از سوی ترکیه، مسئله آب به عنوان یک مسئله حیاتی و بحرانی برای سوریه درآمد. با ظهور تحولات جدید

در کشورهای عربی و سپس سوریه، این کشور دچار جنگ داخلی و خارجی گردید. سوریه هم‌اینک عملاً به سه منطقه تقسیم شده است: منطقه تحت کنترل دمشق، منطقه مدیریت خودگردان کردی، و منطقه گروه‌های جهادی مورد حمایت ترکیه و سایر تروریست‌ها. این وضعیت سبب بهره‌برداری ترکیه از آب علیه این کشور شده است. به گزارش کردپرس (۱۶ تیر ۱۴۰۰) "جمعه محمد"، روزنامه‌نگار و تحلیل‌گر سوری، وضعیت منطقه دولت خودگردان کردی را که با ابزار آب توسط ترکیه تهدید می‌شود این گونه تشریح نموده است: "آب در حسکه بسیار بحرانی است و ترکیه می‌خواهد مردم شمال سوریه را به زانو در بیاورد. از زمانی که ارتش ترکیه و گروه‌های جهادگرا شهر سیریکانی و گری‌سپی را تصرف کردند ۱۵ مرتبه آب منطقه حسکه را بر روی شهروندان قطع کرده‌اند". ترکیه همواره در تلاش بوده تا مذاکرات با سوریه در مسئله آب را به معادله بر سر منطقه رود عاصی در استان "هاتای" مرتبط سازد تا تملک ترکیه بر این استان از سوی سوریه به رسمیت شناخته شود (مختاری هشی، ۱۳۸۸). این استان با بیشینه جمعیت کردی و عربی در سال ۱۹۳۹ توسط فرانسه به ترکیه ملحق شده و سوریه همواره این استان را جزو لاینفک سرزمین خود می‌داند.

یکی از عواملی که در شکل‌گیری و شروع بحران و جنگ داخلی سوریه نقش داشته و همزمان کمتر بدان پرداخته شده است، بحران آب و خشک‌سالی در این کشور بوده است. این موضوع، لزوم توجه بیشتر به ابعاد مختلف امنیت (امنیت موسع) را اهمیت می‌بخشد. از سوی دیگر توجه به نقش بازیگران غیردولتی در تحلیل وضعیت امنیتی در مجموعه امنیتی بری بوزان دارای اهمیت است. "موسسه واشنگتن" این موضوع را بررسی کرده است که دسترسی به آب، نقش عمده‌ای را در اعلام وفاداری کشاورزان شمال شرق [کردها] به حکومت سوریه در دوره‌های مختلف داشته است. بخش کشاورزی سوریه ۹۰ درصد حجم آب کشور را مصرف می‌کند و تقریباً ۴۰ درصد از معیشت مردم سوریه به کشاورزی وابسته است. مهاجرت بیش از یک میلیون نفر از جمعیت سوریه و نابودی معیشت ۸۰۰ هزار نفر و از بین رفتن ۶۰ تا ۷۰ درصد روستاها در استان "حسکه" و در بستر رود خامور در سال ۲۰۰۹ (بنابر گزارش سازمان ملل)، همچنین سوء مدیریت و فساد گسترده دولت سوریه در ارتباط با مدیریت منابع آب (گزارش موسسه واشنگتن، ۱۳۹۶) یک دلیل قاطع در تداوم جنگ داخلی

بوده است. مؤسسه واشنگتن اظهار کرده که تا تشدید تظاهرات در سال ۲۰۱۱، داعش و گروه‌های شورشی از دسترسی به آب به عنوان یک سلاح نظامی استفاده می‌کردند.

موارد بسیار دیگری از گره‌زدن آب به مسائل امنیتی از سوی ترکیه وجود دارد. قطع آب آشامیدنی در ایستگاه آب "آلوک" در مرز ترکیه از نمادهای این بحران است. در این ایستگاه آب‌های زیرزمینی به سد "حسکه" منتقل می‌شوند. با پمپاژ نشدن آب در آلوک، یک میلیون نفر بی‌آب مانده‌اند و تامین آب با تانکر انجام می‌شود. از سال ۲۰۱۹ که ترکیه همراه با شبه نظامیان متحد خود علیه نیروهای کُرد "ی. پ. گ" به شمال شرقی سوریه لشکر کشید، این بحران تشدید شد. آلوک از آن زمان به بعد به کنترل ترکیه درآمد اما برق این ایستگاه پمپاژ آب از منطقه مجاورت تحت کنترل "ی. پ. گ" تامین می‌شود. به گزارش روزنامه پیام ما (اردیبهشت ۱۴۰۲) این مورد باعث افزایش تنش میان کردها و دمشق نیز گردیده است، چرا که هر دو یکدیگر را متهم به قطع برق می‌کنند. سوریه اکنون ۴۰ درصد آب آشامیدنی کمتری نسبت به یک دهه پیش دارد و این مسئله باعث بی‌ثباتی بیشتر در این کشور شده است.

تحولات سیاسی پس از سقوط حکومت بشار اسد در دسامبر ۲۰۲۴، معادلات هیدروپلیتیکی سوریه را وارد مرحله‌ای تازه کرده است. با آغاز دوره انتقالی و روی کار آمدن احمد الشرع، مسئله حفظ تمامیت ارضی و چگونگی ادغام مناطق تحت کنترل نیروهای کُرد در ساختار دولت مرکزی به یکی از مسائل اصلی امنیتی سوریه تبدیل شد. سازمان ملل متحد ضمن تأکید بر ضرورت انتقال سیاسی فراگیر، در سال ۲۰۲۶ از توافق میان دولت سوریه و نیروهای دموکراتیک سوریه برای ادغام مسالمت‌آمیز شمال (United Nations, 2026) بر اساس توافق ژانویه ۲۰۲۶، کنترل برخی منابع (Reuters, 2026) راهبردی، از جمله میادین نفت و گاز، گذرگاه‌های مرزی و بخش‌هایی از مناطق شرقی و شمالی، به تدریج در چارچوب دولت مرکزی قرار می‌گیرد و این تحول می‌تواند از یک سو به کاهش چندپارگی سیاسی سوریه کمک کند، اما از سوی دیگر، با توجه به اهمیت منابع آب، سدهای فرات و مناطق کشاورزی شمال شرق، مسئله کنترل آب همچنان یکی از عناصر اصلی قدرت و چانه‌زنی میان دمشق، نیروهای کُرد و ترکیه باقی خواهد ماند (Reuters, 2024).

از سوی دیگر، تشدید رقابت‌های منطقه‌ای در پی جنگ ایالات متحده و اسرائیل با ایران در سال ۲۰۲۶، بر محیط امنیتی عراق و سوریه نیز اثر

گذاشته است. استمرار این جنگ و گسترش فشارهای امنیتی به کشورهای پیرامونی، ظرفیت دولت‌های عراق و سوریه را برای تمرکز بر مدیریت بلندمدت منابع آب و همکاری‌های فرامرزی کاهش داده و احتمال پیوند (Reuters, 2026a) خوردن مسئله آب با سایر منازعات امنیتی را افزایش می‌دهد. در عراق، هم‌زمان با افزایش تنش‌های منطقه‌ای، دولت بر ضرورت حفظ حاکمیت و جلوگیری از استفاده از خاک این کشور برای از این (Reuters, 2026b) حمله به دیگر کشورها تأکید کرده است. منظر، آب در کنار انرژی، مرزها و تحولات قومی، بخشی از مجموعه‌ای درهم‌تنیده از مسائل امنیتی منطقه شده است و تغییر در توازن قدرت می‌تواند بر امکان همکاری یا تقابل در حوضه دجله و فرات اثر بگذارد.

۶. یافته‌های تحقیق

برآیند این پژوهش عبارت است از:

- در این پژوهش از رویکرد تلفیق نظری مجموعه امنیتی باری‌بوزان و رویکرد ماموریت هیدرولیکی استفاده شده است. برخورداری نظریه مجموعه امنیتی بوزان از هستی‌شناسی سازه‌انگارانه و توجه به بازیگران غیر دولتی، توجه به امنیت موسع و رویکرد منطقه‌ای، به کاربرد این نظریه در مسائل منطقه‌ای کمک نموده است. از سوی دیگر تلفیق این نظریه با رویکرد ماموریت هیدرولیکی، این امکان را به دست داد تا اهداف آشکار و پنهان هیدروپلیتیک ترکیه مورد شناسایی قرار گیرد.
- ترکیه با استفاده از رویکرد هارمون، رودخانه‌های دجله و فرات را جزو آب‌های سرزمینی تلقی کرده است و در این راستا با بهره‌گیری از دیدگاه ماموریت هیدرولیکی، اهداف آشکار (ایجاد مشروعیت دولتی و جذب کردها در هویت ملی) و پنهان خود را (تلاش برای قدرت‌افزایی با استفاده ابزاری از آب در معادلات و روابط منطقه‌ای) پیگیری می‌نماید.
- سدسازی‌های گسترده بر روی رودخانه‌های دجله و فرات می‌تواند تلاش برای هیدروهمزمن شدن در منطقه تلقی گردد.
- ناسیونالیسم آبی ترکیه در راستای امنیت‌سازی برای خود و ایجاد ناامنی برای دیگران نشان از ذهنیت دولت ترک (توجه به گزاره سازه‌انگارانه در نظریه بوزان) برای نیل به آنچه را که امنیت می‌خواند، می‌باشد. مسئله کردها (به‌عنوان بازیگران غیردولتی) و راه‌حل اقتصادی به

مطالبات سیاسی آنها نتیجه‌بخش نبوده است و اهداف خارجی هیدروپلیتیک ترکیه نیز سبب تشدید تنش با همسایگان گردیده است.

- یکی از پیامدهای مهم هیدروپلیتیک ترکیه، تبعات مخرب زیست‌محیطی بر کشورهای منطقه خصوصاً عراق و سوریه است که با توجه به وابستگی این دو کشور به آب دجله و فرات، این پیامدها به سایر ابعاد امنیت در دو کشور عراق و سوریه تسری پیدا کرده است (لزوم توجه به امنیت موسع).

- پیوند آب، قدرت و امنیت از جمله مباحث مهم در این پژوهش است. ترکیه با اقدامات هیدروپلیتیکی خود در تلاش برای قدرت‌افزایی و ایجاد ناامنی برای دیگران است. آب از جمله عوامل کلیدی در شروع و تداوم ناآرامی‌های سوریه بوده است و دولت ترکیه از آب به‌عنوان ابزاری سیاسی در جهت تعیین وضعیت آینده سیاسی بهره‌برداری می‌کند.

- با توجه به وجود منازعه و تقابل در ساختار منطقه‌ای خاورمیانه و تلاش ترکیه برای ایجاد نظم جدید مبنی بر تبدیل شدن به کنش‌گر برتر، می‌توان تشدید تنش و منازعه و تفوق الگوی دشمنی بر دوستی در میان واحدها را پیش‌بینی کرد.

۷. نتیجه‌گیری

در این پژوهش، هیدروپلیتیک ترکیه و اهداف و پیامدهای زیست‌محیطی آن در منطقه به ویژه عراق و سوریه با روش توصیفی - تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از تلفیق دو رویکرد نظری مجموعه امنیتی باری‌بوزان و ماموریت هیدرولیکی، مورد کنکاش و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. سیاست‌های آبی ترکیه در طی ناآرامی‌های منطق‌های و بی‌نظمی‌های به‌وجود آمده در عراق و سوریه، به سمت هیدروهمژمون شدن سوق پیدا کرده است. این کشور با اتکا به دیدگاه ماموریت هیدرولیکی و دکترین هارمون، رودخانه‌های دجله و فرات را جزء آب‌های سرزمینی خود تلقی کرده و با استفاده از تاکتیک "ملی سازی منابع آب" در تلاش برای ایجاد و افزایش مشروعیت و هم‌چنین تسلط بر کردها و جذب آنها در هویت ملی برآمده است. "فرصت‌سازی" نیز تاکتیک دیگر ماموریت هیدرولیکی است که ترکیه بر اساس آن و هم‌چنین با توجه به دکترین

"عمق استراتژیک" درصدد است تا با وابسته کردن دیگران به آب، قدرت چانه‌زنی و نفوذ خود را در منطقه غرب آسیا و جهان بالا ببرد. شواهد حاکی از آن است که ناسیونالیسم آبی ترکیه در تلاش برای هیدروهمزمن شدن است. اما این موضوع برای کشورهای غرب آسیا خصوصاً عراق و سوریه چالش‌زا بوده است؛ به‌نوعی که سبب افزایش و تشدید تنش میان این دولت‌ها با ترکیه گردیده که با توجه به ساختار تقابلی خاورمیانه، پیش‌بینی می‌شود آب به‌عنوان یک عامل پیشران بحران، تفوق الگوی دشمنی بر دوستی را در منطقه سهل‌تر و ممکن‌تر از قبل بنماید.

نکته مهمی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت این بود که پیامدهای زیست‌محیطی پروژه گاپ بر کشورهای عراق و سوریه در این محدوده باقی‌نمانده و به سایر ابعاد امنیت نیز تسری پیدا کرده است. برای نمونه، تشریح شد که مسئله آب چگونه در ایجاد و تشدید ناآرامی‌های سوریه در سال ۲۰۱۱ نقش داشته است. روشن گردید که ترکیه با استفاده از آب در تلاش برای تأثیرگذاری بر تعیین آینده سیاسی سوریه است. این موضوع به معنای لزوم توجه بیشتر به "امنیت موسع" در رویکرد نظری باری بوزان است که دیگر نمی‌توان امنیت و امنیت ملی را در بعد نظامی آن خلاصه کرد.

منابع

۱. افتخاری، اصغر (۱۳۹۹)، مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم.
۲. افراسیابان، وحید (۱۴۰۰)، سیاست آبی ترکیه، استفاده ابزاری از آب برای کسب قدرت، دیپلماسی ایرانی، ۲ آذر ۱۴۰۰.
۳. بختیاری، سحر، امیری تکلدانی، ابراهیم و فصیحی هرنندی، مهدی (۱۳۹۹)، ماموریت هیدرولیکی و ارتباط آن با توسعه منابع، تحقیقات منابع آب ایران، سال شانزدهم، شماره ۲، تابستان.
۴. بوزان، باری (۱۳۷۸)، مردم، دولت‌ها، و هراس، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

۵. بوزان، باری و ویور، الی (۱۳۸۸)، مناطق و قدرت‌ها، ترجمه رحمان قهرمان‌پور، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول.
۶. پژوهش‌های کاربردی معاونت برون‌مرزی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، هیدروپلیتیک ترکیه (۳)، پیامدهای اجرای پروژه گاپ برای عراق و سوریه، ۷ تیر ۱۳۹۹ (<http://arc-irib.ir>).
۷. جمشیدی، نجمه (۱۴۰۱)، ایران قربانی "پروژه گاپ ترکیه" و دیپلماسی ضعیف آبی / نبرد آب در کمین خاورمیانه، سرپوش، ۲۸ اردیبهشت، کد خبر ۱۴۰۱۰۲۲۲۹۵۰، <http://www.sarpoosh.com>.
۸. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)، آب و تنش‌های اجتماعی، سیاسی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۶ و ۶۵، تابستان و پائیز.
۹. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم هیدروپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی.
۱۰. حمیدی، سمیه و مزدخواه، احسان (۱۴۰۱)، ترکیه و هیدروژمون‌گرایی در خاورمیانه؛ راهبردی برای نظم‌سازی منطقه‌ای در ژئوپلیتیک بین‌النهرین، فصلنامه مطالعات سیاسی بین‌النهرین، دوره ۱، شماره ۱، اسفند، صص ۳۱-۵۴.
۱۱. حیدری، اسدالله (۱۳۹۱)، تحلیل هیدروپلیتیک ایران و کشورهای همسایه، فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال دهم، شماره ۳۵، زمستان.
۱۲. خوانساری، مرتضی (۱۳۹۶)، سیاستی که ترکیه دنبال می‌کند، آب در مقابل نفت، دیپلماسی ایرانی، ۲۸ خرداد ۱۳۹۶، کد خبر ۱۹۶۹۵۰۰.
۱۳. چته، عرمان (۱۴۰۱)، استفاده تسلیحاتی ترکیه از آب در سوریه و عراق، ترجمه علی اصغر شهدی، روزنامه ستاره صبح، شماره ۱۸۹۱، یکشنبه ۱۰ مهرماه ۱۴۰۱.
۱۴. ذکی، یاشار و اسداللهی، سیدسروش (۱۳۹۹)، هیدروپلیتیک پروژه گاپ ترکیه و تأثیر آن بر امنیت زیست‌محیطی عراق و سوریه، فصلنامه آمایش سیاسی فضا، دوره ۳، شماره ۱، زمستان.
۱۵. زرگر، افشین و عباسی الموتی، فاطمه (۱۴۰۲)، آثار امنیتی - زیست‌محیطی پروژه گاپ (ترکیه) بر کشورهای پائین‌دست؛ ملاحظات حقوق بین‌المللی، فصلنامه غرب آسیا، سال اول، شماره اول، تیرماه، صص ۷۳-۸۶.

۱۶. سلاودوزی زاده، صالح، وثوقی، سعید و مختاری هشی، حسین (۱۴۰۱)، هیدروتروریسم گروه داعش در خاورمیانه، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره دوازدهم، شماره پیاپی چهل و پنج، صص ۹۹-۱۲۹.
۱۷. شیهان، مایکل (۱۳۸۸)، امنیت بین‌الملل، ترجمه سیدجلال دهقانی فیروزآبادی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول.
۱۸. طاهرخانی، سعیدرضا (۱۴۰۱)، تحلیل هیدروپلیتیک پروژه آناتولی جنوب شرقی ترکیه (گاپ)؛ نگاهی عمیق به تأثیرات سیاست آبی ترکیه بر عراق، ایران و سوریه، دیپلماسی ایرانی، دهم اسفند.
۱۹. قریشی، سیده زهرا (۱۴۰۱)، افغانستان به دنبال کنترل آب ورودی به ایران، مجله ایران، شماره ۸۰۰۳، ۲۱ شهریور.
۲۰. قریشی، سیده زهرا، میان‌آبادی، حجت، حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۹)، تحلیل ابعاد ماموریت هیدرولیکی و هیدروپلیتیک ترکیه، تحقیقات منابع آب ایران، سال شانزدهم، شماره ۱، بهار، صص ۳۳۱-۳۰۴.
۲۱. قاسمی، فرهاد (۱۳۹۰)، نظری‌های روابط بین‌الملل و مطالعات منطق‌های تهران: نشر میزان، چاپ اول.
۲۲. قائم مقامی، سید علی (۱۳۹۵)، بحران آب و آب‌های جاری فرامرزی ترکیه و امنیت ملی و محیط زیست ایران، فصلنامه مطالعات منافع ملی، سال دوم، شماره هفتم، صص ۹۹-۹۸.
۲۳. کوزه‌گر کالجی، ولی (۱۳۹۳)، مجموعه امنیتی منطق‌های قفقاز جنوبی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول.
۲۴. محمدی خسروی، اعظم، شاهنده، بهزاد، اطهری، سید اسداله، هرمیداس باوند، داوود (۱۴۰۲)، پیامدهای سیاسی پروژه آناتولی جنوب شرقی (گاپ) برای کردها، پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌الملل، دوره ۱۱، شماره ۲، شماره پیاپی ۲۲، بهار و تابستان، صص ۴۵۴-۴۲۸.
۲۵. مختاری هشی، حسین و قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۸)، هیدروپلیتیک خاورمیانه در افق ۲۰۲۵م، مطالعه موردی حوضه‌های دجله و فرات، رود اردن و رود نیل، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، دوره ۴۰، شماره ۱۱، تیرماه، صص ۳۶-۷۴.
۲۶. مختاری هشی، حسین و مرادی، امین (۱۴۰۰)، تبعات زیست‌محیطی بحران آب در ایران، فصلنامه آمایش سیاسی فضا، دوره ۳، شماره ۲، بهار، صص ۱۱۶-۱۳۱.

۲۷. نصری، قدیر (۱۳۹۰)، تاملی نظری در یافته‌ها و دشواری‌های باری بوزان در بررسی امنیت ملی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال چهاردهم، شماره چهارم، زمستان، صص ۱۰۵-۱۳۴.

28. World Bank (2026), "Iraq: Water Security and Climate Resilience", Washington, D.C.

27. Reuters (2026b), "Iraqi PM, Saudi intelligence chief discuss regional security as militias delay response", August 7.

26. Reuters (2026), "Syria government, Kurdish forces agree sweeping integration to end clashes", January 18.

25. United Nations (2026), "Statement attributable to the Spokesperson for the Secretary-General – on Syria", January 30.

24. Reuters (2025), "Droughts in Iraq endanger buffalo, and farmers' livelihoods", April 30.

23. Reuters (2024), "World reaction to end of Assad rule in Syria", December 8.

23. Reuters (2026a), "As Iran war drags on, Americans are bracing for more chaos in Middle East", August 6.

منابع لاتین

1. Allouche, Jeremy (2005), Water nationalism: an explanation of the Past and present conflicts in Central Asia, the Middle East and the Indian subcontinent?, Institute of Development Studies.

2. Behnassi, M. & McGlade, K. (2017), Environmental Change and Human Security in Africa and The Middle East, Springer.

3. Best, B. & Others (2019) the SAGH Handbook of Frankfurt School Critical Theory, SAGH Publications Ltd.

4. Buzan, Barry (1983) *People, State and Fear: The National Security Problem in International Relation*, London, Harvester: Wheatsheaf.
5. Buzan, B. & Hansen, L. (2009). *The Evolution of international Security Studies*, Cambridge, Cambridge University Press.
6. Conker, A. (2018) Understanding Turkish water nationalism and its role in the historical hydraulic development of Turkey, *Journal of Nationalism and Ethnicity*,
<http://doi.org/10.1080/00905992.2018.1473352>.
7. Delgado, R. & Stefan, J. (2017) *Critical Race Theory: An introduction*, New York University Press.
8. DuBois king, M (2016), *The weaponization of water in Syria and Iraq*. THE WASHINGTON QUARTERLY, WINTER.
9. Eren, A. (2018) Transformation of the water-energy nexus in Turkey: Re-imagining hydroelectricity infrastructure, *Energy Research & Social Science*, Vol. 21. Pp. 22-31.
10. ESCWA and BGR (2013) *Inventory of shared water resources in Western Asia*. New York, NY. Available at: <https://waterinventory.Org>.
11. Fasihi, Harandi M (1395) *Damming; Engineering as oscar or golden raspberry*. Eastern Newspaper, 3, (In Persian).
12. Friedman, T (2013), *The Arab Spring and Climat chang*, Center for American Progress, pp.23-38. From: http://www.hidropolitikademi.org/len_ihydropolitics.
13. Fritsch, O. & Benson, D. (2020) *Governing Integrated Water Resources Management (Mutual Learning and Policy Transfer)*, MDPI.
14. Hinnebusch, R. & Gani, J. (2020) *the Routledge Handbook to the Middle East and North African State and States System*. Routledge.

15. Kaika M (2006) Dams as symbols of modernization: The urbanization of nature between geographical imagination *Geographers* 96 (May 2005): 276- 301.
16. Kibaroglu, A (2017) 'State-of-the-art Review of Transboundary Water Governance in the Euphrates-Tigris River Basin', *International Journal of Water Resources Development*, 35(1): 4- 29.
17. Koch, B. & Others (2019) *Regional Security in Middle East (Sectors, Variables and Issues)*, Bristol England.
18. Medzini. A .and Wolf .A. (2005), *The Euphrates River Watershed: Integration, Coordination, or Separation?* In M Finger, L. Tamiotti, and Jeremy Allouche, eds .*The Multi-Governance of Water Four Case Studies* Albany, NY :SUNY Press;
19. Menga F (2016) Domestic and international dimensions of transboundary. *Water Alternatives* 9(3):704-723.
20. Özkar (2015) Gap, Kop, Dop Ve Tragep İle 10,8 Milyar Dolar katli Sağlanacak (With Gap, Kop, Dap And Tragep 10.8 Billion Dollars Will Be Provided). [www.kamugundemi.com/gundami-gap-kop-dap-ve-tragep-ile-10,8 milyar - dolar - katli - saglanacak-h44373.html](http://www.kamugundemi.com/gundami-gap-kop-dap-ve-tragep-ile-10,8-milyar-dolar-katli-saglanacak-h44373.html).
21. Schenk, J (2015), "ISIS's Water Wars and the Land of Two Rivers", Utrecht University, from: <http://securing-europe.wp.hum.uu.nl/final-water-wars-ISIS>.
22. Turan I (2011) The water dimension in Turkish foreign policy. In: kibaroglu A, Kramer A, and Scheumann W(eds) *Turkey's water policy*. Berlin Heidelberg: Springer, Berlin, Heidelberg: 179-195.